

PIRJO MARKKOLA
ANTTI RÄIHÄ
ULLA KOSKINEN
MIKKO HILJANEN

VARHAISMODERNI PAIKALLISYHTEISÖ HALLINNON JA TOIMINNAN TILANA

Kylä, pitäjä, seurakunta, kaupunki ja tehdasyhteisö ovat paikallisyhteisöjä. Niissä ihmiset ovat eläneet, asuneet, toimineet yhdessä ja kohdanneet toisiaan. Erilaisilla paikallisyhteisöillä oli varhaismodernissa yhteiskunnassa monia tehtäviä ja rooleja, jotka muuttuivat ajan mittaan. Varsinkin läntisen Suomen kyläyhteisöissä talot viljelivät peltojaan yhdessä ja olivat peltojen kesannoinnissa, työn aikatauluissa ja viljelykasvien valinnassa toisistaan riippuvaisia. Pitäjän tai seurakunnan tasolla kyläläiset kävivät kirkossa, käräjöivät, hoitivat yhteisiä asioitaan ja kohtasivat esivallan edustajia. Kirkkojen ja muiden yhteisten tilojen rakentamiset vaativat yhteisiä ponnistuksia ja synnyttivät myös monia kiistoja. Tässä luvussa kuvaamme sekä tavanomaista arkea paikallisyhteisön hallinnollisissa ja käytännöllisissä tiloissa että tuomme esiin suuria tunteita herättäneitä pyrkimyksiä luoda uusia paikallisia yhteisöjä.

IHMISET, JOTKA LIIKKUIVAT samoilla maanteillä, pelloilla ja piha-
piireissä, päätyivät väistämättä muodostamaan paikallisia yhteisöjä
niin hyvässä kuin pahassa. Tutkimusten perusteella tila, jonka sisällä uu-

den ajan alun ihmiset olivat kanssakäymisissä, ulottui muutaman kymmenen kilometrin säteelle. Jalkapatikassa ehti päivän aikana kulkea korkeintaan 30 kilometriä, mutta suksilla tai hevosella taittui pitempikin taival.¹ Paikallisyhteisö on käsite, joka voi viitata kylään, pitäjään, seurakuntaan, kaupunkiin, kihlakuntaan tai muuhun kulmakuntaan, johon ihmiset ovat katsoneet kuuluvansa. Joihinkin laajempiin seurakuntiin kuului vielä kappeliseurakuntia tai saarnahuonekuntia, eivätkä maallisen pitäjän ja kirkollisen seurakunnan rajat aina olleet yhteneviä. Ihmiset elivät ja toimivat monissa yhteisöllisissä tiloissa, jotka olivat osin päällekkäisiä, osin toisistaan poikkeavia.

Kysymme tässä luvussa, minkälaisia ihmisten välisiä yhteenliittymiä ja erontekoja paikallisyhteisöissä muodostui. Tutkimme paikallisyhteisöjä yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden, niissä rakentuneen yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden sekä yksimielisyyden rakoilun tiloina. Luku keskittyy pitäjien ja seurakuntien tasolla muotoutuneisiin paikallisyhteisöihin, mutta kirjoitamme myös kyläyhteisöistä. Pitäjien ja seurakuntien lisäksi läänitysalueet, ruukki- ja sahayhdyskunnat sekä maaseudun tehdasyhdyskunnat ovat muodostaneet paikallisyhteisöjä, joissa ihmiset toimivat yhdessä, kohtasivat toisiaan ja joutuivat keskenään tekemisiin joko konkreettisesti kasvoista kasvoihin tai muulla tavoin yhteiseksi mielletyn tai ylhäältä asetetun yhteisön jäsenenä.²

Paikallisyhteisöt ovat osa yhteiskuntahistoriaa eli yhteiskuntien rakentumisen ja organisoitumisen historiaa. Yhteiskunnat ja yhteisöt ovat muotoutuneet sosiaalisesti, tilallisesti, ajallisesti ja alueellisesti. Sosiaaliselta rakenteeltaan paikallisyhteisöt ovat olleet heterogeenisiä ja jäsenilleen epätasa-arvoisia. Tilalla tarkoitamme paikoista ja etäisyyksistä koostuvaa kokonaisuutta, joka vaikuttaa ihmisten ja yhteisöjen toimintaan ja jota ihmiset ja yhteisöt toiminnallaan tuottavat.³ Ajallisesti ja alueellisesti luvun tarkastelu rajautuu varhaismodernin ajan maaseutuun, koska sekä kaupunkitilaa ja kaupunkiyhteisöjä että maaseudun modernisaatiota käsitellään kirjan toisissa luvuissa.

Paikallisyhteisöt olivat sekä hallinnollisia että toiminnallisia tiloja. Paikallisissa yhteisöissä ihmiset kohtasivat jokapäiväisessä toiminnassaan

1 Simonsson 1999, 148–150, 237–239; Hallenberg & Linnarsson 2014.

2 Läänitysalueista ks. Haikari 2009; ruukkiyhteisöistä mm. Vilkuna 1996.

3 Mm. Hallenberg ja Linnarsson (2014, 7–9) nojautuvat verrattain yleiseen määritelmään, jonka mukaan tila on isompi ja abstraktimpi yksikkö, kun taas paikka rakentuu ja luodaan tilassa.

maallisen ja kirkollisen esivallan institutionaaliset rakenteet. Ne muodostivat hallinnollisen tilan, jossa paikallisyhteisön jäsenet toimivat. Toiminnan tilana paikallisyhteisö koostui paikoista, etäisyyksistä, ihmisistä, eläimistä ja ympäristöstä. Toiminnan tilassa yhteisöt rakentuivat sekä itsehallinnollisesti että jäsentensä sosiaalisessa kanssakäymisessä. Erinäiset velvollisuudet yhteisöllistivät ihmisiä, jotka samalla yhteisöllistyivät keskinäisissä verkostoissaan. Hallinnollisen tilan määritykset ja vaatimukset muokkasivat toiminnallista tilaa, joka puolestaan saattoi synnyttää tarpeen uudistaa hallinnollisia tiloja. Esimerkit uusien seurakuntien perustamisesta havainnollistavat fyysisen ja hallinnollisen tilan vuorovaikutusta ja yhteisöllistä muotoutumista. Hallinnollisesti rakentuvat uudet rajat ja yhteisöt sekä tuottivat uudenlaisia identifikaatioita ja identiteettejä että rakentuivat niiden pohjalle.

Mennyttä ja nykyistä yhteenliittymistä on usein kuvattu saksalaisen sosiologin Ferdinand Tönniesin käsitteillä yhteisö (*Gemeinschaft*) ja yhteiskunta (*Gesellschaft*), jotka viittaavat ihmisten erilaisiin tapoihin liittyä yhteen.⁴ Tämä alun perin 1880-luvulla esitetty jaottelu perustuu oletukseen yhteisön luonnollisesta sovusta, jossa sen jäsenten suhdetta, toimintaa ja eriarvoista asemaa määrittävät tavat, uskonto ja yksimielisyyden tarve. Tällöin esimerkiksi yhteisön aineellinen hyvä olisi jaettu jäsenten oikeudenmukaista osaa tai materian jakoa koskevien periytyvien käsitysten mukaisesti. Yhteisön sisäisen ja yhteisöjen välisen oikeudenmukaisuuden vaatimukset tulevat esiin myös niin sanotussa rahvaan moraalitaloudessa. Moraalitalous tarkoittaa yksinkertaistettuna sitä, että taloudellisia intressejä ei voi loputtomasti edistää ilman vaadittujen toimenpiteiden moraalista punnitsemista.⁵ Rahvaan moraalitaloudessa keskeistä on rahvaan käsitys moraalin, yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen ja talouden suhteesta.

Historiantutkimuksessa yhteisöjä ja yhteisöllisyyttä on tarkasteltu pitkälti paikallisuuden puitteissa.⁶ Lähtökohdaksi on otettu, että samassa paikassa elävillä ihmisillä on yhteisiä töitä, toimia ja intressejä, esimerkiksi suhteessa keskusvaltaan. Varsinkin pohjoismaiset historiantutkijat ovat pyrkineet määrittelemään varhaismodernin ajan paikallisyhteisöä

4 Tönnies 1887; vrt. Piilahti 2009, 200.

5 Historioitsija E. P. Thompson viittasi tällä pohdinnalla leivän hinnan ja joukkoliikehdinnän väliseen yhteyteen 1700-luvun Englannissa. Thompson 1971; myös Thompson 1992; Linde 2000, 15, 19–20, 139–147; Henningsen 2001; Rähä 2014, 599–600.

6 Ks. esim. Kūmin 2013.

ja sen toimintaa juuri keskusvaltasuhteen kautta. Tätä suhdetta on usein kuvattu kahden vastinparin avulla: varhaismodernina aikana keskusvalta joko alisti ja pakotti paikallisyhteisöjä tai kävi niiden kanssa vuorovaikutteisia neuvotteluja. Tämän joko–tai-asetelman sijaan arjen käytäntöjä on kuitenkin usein luonnehtinut sekä–että-asetelma, koska keskusvallan ja paikallisyhteisöjen välinen suhde vaihteli sekä ajallisesti että paikallisesti. Joissain tilanteissa keskusvalta saattoi kerätä verot pakkokeinoin, kun taas toisissa tilanteissa tai toisilla alueilla suhde perustui neuvotteluissa rakentuvaan vuorovaikutukseen.⁷

Tilallisuuden kannalta keskusvallan ja paikallisyhteisöjen dynaaminen suhde on kiinnostava, jos ajatellaan, että paikallisyhteisöt syntyvät tällaisen suhteen kautta. Paikallisyhteisöjä ja niiden toimintaa on usein käsitteellistetty poliittisen kulttuurin avulla. Poliittinen kulttuuri on osoittautunut hankalaksi määritellä, mutta yleisesti sillä viitataan hitaasti muuttuviin tapoihin vaikuttaa yhteisiin asioihin sekä niihin virallisiin ja epävirallisiin instituutioihin, joissa politiikkaa harjoitetaan.⁸ Poliittinen kulttuuri voidaan mieltää kolmen tekijän vuorovaikutteiseksi kokonaisuudeksi. Niitä ovat politiikan harjoittaminen (esim. vallankäyttö), poliittiset instituutiot (esim. valtiopäivät tai politiikkaa ohjaava säännöstö) ja epävirallisesti sovitut pelisäännöt.⁹

Paikallisyhteisöjen poliittista kulttuuria on kuvattu kommunalismiin eli yhteisöllisyyden käsitteellä, joka viittaa omaehtoiseen poliittisluonteeseen kollektiiviseen toimintaan. Kommunalmismi voidaan ymmärtää jopa itsenäisenä ajanjaksona feodalismiin ja teollistumisen välissä. Kommunalmismin lähtökohtana on idea yleisestä tai yhteisestä hyvästä, jonka seurauksena syntyi kollektiivisen poliittisen kulttuurin perusta. Yhteisen poliittisen kulttuurin myötä yhteisöt pystyivät varautumaan aiempaa paremmin valtion ”tunkeutumiseen” paikallistasolle ja myös vastustamaan sitä.¹⁰ Kommunalmismin myötä tapahtui sekä siirtyminen vanhasta yksipuolisesta valtasuhteesta kohti vuorovaikutteisuutta että vuorovaikutuskanavien rakentuminen osapuolten välille.

Kommunalmismin käsite korostaa paikallisyhteisön omaehtoista aktiivista toimintaa, mutta se jättää vain vähän sijaa eri intressiryhmien oman

7 Villstrand 2017, 468–470.

8 Österberg 1993, 126–128; Katajala 2002, 15, 487; Einonen 2005, 9–10, 14, 273–274; Viitaniemi 2016, 29–31; Karonen ym. 2018, 69–72.

9 Villstrand 2017, 464–465.

10 Blickle 1997, 11–12, 78. Myös Holenstein 2009, 13–14; Kümin 2013.

edun ajamiselle, paikallisille yhteenliittymille ja yksimielisyyden tilannekohtaisuudelle. Paikalliset yhteenliittymät, kuten talonpoikaiseliitti, saattoivat perustua sosiaalis-taloudelliseen asemaan, mutta niiden toiminta oli moniulotteisempaa, koska ryhmien sisälläkin syntyi jakoja. Vaikka talonpoikainen eliitti olisi esiintynyt yhtenä rintamana esivallan suuntaan, se saattoi samaan aikaan riidellä keskenään paikallisista asioista.¹¹

Varhaismodernin maaseudun paikallisyhteisöistä näyttäisi löytyvän sekä yhteisöllistä että yhteiskunnallista yhteenliittymistä, rahvaan moraalityönteeseen perustuvaa toimintaa, esivallan ankaraa otetta ja joustavaa vuorovaikutusta, mutta myös paikallisia ristiriitoja ja taktisia liittoutumia. Kaikissa näissä lähestymistavoissa, samoin kuin mittavassa paikallishistoriallisessa tutkimuksessa, paikallisyhteisön tilallinen rakentuminen vaikuttaa kuitenkin jäävän taustalle jonkinlaiseksi itsestään selväksi rajaukseksi. Varsinkin historian tutkimuksessa alettiin oikeastaan vasta 1990-luvulla suuntautua tilallisuutta koskeviin kysymyksiin, joita eräät ranskalaiset tutkijat olivat aiemmin käsitteellistäneet. Suomessa ja Pohjoismaissa tilallinen käänne legitimoiti jo pitkään harjoitettua kartografiaa ja kartallistamista.¹² Vaikka kartallistaminen tavoittaa yhden keskeisen ulottuvuuden yhteisöjen rakentumisesta, hallinnon ja toiminnan tiloina paikallisyhteisöt näyttävät vielä tätäkin moniulotteisempina ja ennen kaikkea ajassa muuttuvina ilmiöinä.

Kyläyhteisö paikallisena tilana

Yhteisötutkimuksessa paikallisena yhteisönä esiintyy ensisijaisesti kylä: kyläyhteisö asukkaineen ja sosiaalisine suhteineen edustaa perustavaa yhteisöllisyyttä, johon muita yhteisöjä voidaan verrata. Oli sitten kyse sosiologian klassikoista tai kansatieteellisistä tutkimuksista, kylä edustaa paikallista yhteisöä, jossa ihmisten merkityksellisten suhteiden ajatellaan rakentuneen.¹³ Kylistä muodostuneet paikallisyhteisöt olivat areenoita ja toimintakenttiä, joissa kylää laajempien yhteisöjen jäsenet kohtasivat, tekivät yhteistyötä ja ajautuivat ristiriitoihin. Samalla ne olivat hallinnolli-

11 Jutikkala 1958, 121–128; Suvanto 1987, 340–348; Koskinen ym. 2016, 261–272.

12 Annalisteista erityisesti Lucien Febvre, Marc Bloch ja Fernand Braudel kiinnittivät huomiota historian tilallisuuteen, ks. Iggers 1997, 52–53, 59–60; Hallenberg & Linnarsson 2014 viittaavat Marie Cronqvistin Scandiassa 2008 ilmestyneeseen tekstiin; kartallistamisesta ks. Lamberg 2011.

13 Vrt. edellä Tönnies 1887; Durkheim 1893/1990; Lehtonen 1990; kylätutkimuksesta ks. Tommila & Heervä 1980; Virtanen 1934.

sia tiloja ja rakenteita, jotka huolehtivat kruunun määräämistä tehtävistä. Hallinnolliset rajat määrättivät paikallisyhteisön tilaa siinä mielessä, että kylien ja talojen asukkaat kuuluivat aina tiettyihin pitäjiin ja seurakuntiin. Jos naapurin kanssa tuli riitoja, niitä selviteltiin oman kihlakunnan käräjillä. Yhteisiä asioita hoidettiin oman pitäjän pitäjänkokouksessa tai kirkonkokouksessa, ja ehtoollisella oli määrä käydä oman seurakunnan kirkossa. Muuttamista pitäjämästä toiseen rajoitettiin säädösten avulla: kuka tahansa ei niin vain voinut vaihtaa paikallisyhteisöään.¹⁴ Hallinto tuotti monin eri tavoin paikallisyhteisön tilallisuutta, ja uudet hallintoyksiköt jakoivat tilaa edelleen osiin ja synnyttivät uusia yhteisöjä tai yhteistoimintaa.

Paikalliset tilat, olivat ne sitten kyliä tai pitäjiä, poikkesivat toisistaan ja muuttuivat ajan myötä. Etenkin kyläyhteisöt olivat ennen 1700-luvulla käynnistettyä isojakoa toisistaan suuresti eroavia kokonaisuuksia. Maallisen esivallan näkökulmasta pienimpiä hallinnollisia yksiköitä olivat talot, jotka 1500-luvun alkupuolelta lähtien kirjattiin maakirjaksi kutsuttuun veroluetteloon. Talot ryhmiteltiin niin sanotuiksi maakirjakyliksi, jotka olivat sekä maantieteellisiä että hallinnollisia kokonaisuuksia. Kuuluminen samaan maakirjakylään ei välttämättä tarkoittanut lähinaapuruutta, mutta usein näin oli asianlaita. Varsinkin Länsi-Suomessa kylän ominaispiirre oli lähekkäin rakentunut taloryhmitelmä, ja sen välittömässä läheisyydessä sijaitsivat kyläpellot, joissa jokaisella talolla oli oma osuutensa. Kylät taas linkittyivät jakokunniksi nimettyihin laajempiin maanomistuksellisiin yhteisöihin. Jakokunnalla, johon kuului vaihteleva määrä kyliä, oli yhteinen metsä, laidun ja usein kalavesikin. Toisaalta länsisuomalaisen kylien rajoja venyttää edelleen se, että monin paikoin oli myös pitäjän tai pitäjänosan niittyjä, joissa kylillä oli omat osuutensa. Lisäksi etenkin Pohjanmaan rannikolla ja Varsinais-Suomessa oli pitäjän tai pitäjän neljänneksen yhteismetsiä. Itäsuomalaisessa kylärakenteessa talot sijoittuivat sen sijaan etäämmällä toisistaan, usein järvien ja jokien rannoille tai yläville paikoille. Pellot oli raivattu talojen läheisyyteen, mikä vähensi talojen välisen yhteistyön tarvetta. Erona Länsi-Suomeen oli myös se, että kylien väliset rajat eivät jakaneet salomaita kylien kesken, ja esimerkiksi etäiset kalastuspaikat olivat kylien yhteiskäytössä.¹⁵

Toiminnan tiloina paikallisyhteisöt rakentuivat ennen kaikkea kylittäin ja kylien tasolla, mutta myös kylät ylittävänä yhteisinä asioina. Länti-

14 Pulma 1985, 70–71.

15 Virtanen 1934, 415–416, 460–461; Heikkinen 1988, 180–184.

sessä Suomessa toteutettiin keskiajalta 1600-luvulle tultaessa niin kutsuttu sarkajako. Sen myötä kylien peltomaa jaettiin talojen kesken kaistaleiksi eli saroiksi. Saran leveys määräytyi talon veroluvun mukaan. Työt sarkapelloilla täytyi ajoittaa yhteen, ja pelloilla oli muutoinkin toimittava yhteistyössä naapurien kanssa. Sarkajako johti tiiviisiin yhteisöihin varsinkin Länsi-Suomessa, jossa talojen rakennukset sijoitettiin kyläntontille joko ryhmäksi tai riviin. Suurissa kylissä oli jopa yli 20 taloa, joten niissä eli ja työskenteli melkoinen joukko ihmisiä. Kylillä oli myös omia myllylahkoja ja kirkkovenekuntia, ja kylän karjaa voitiin laiduntaa yhteismetsissä kylänpaimenen huostassa.¹⁶

Läntisen ryhmäkylätyypin maanomistuksen rakenne liitti kylien asukkaat toisiinsa ja ohjasi heidät noudattamaan yhteisiä sopimuksia ja säädöksiä; jos ei muuten, niin ”kylän miesten” väkivaltaisilla uhkauksilla tai tuomioistuimen pakottamana. Yhteisöllisesti tarkasteltuna länsi- ja itäsuomalaisten kylien ero oli merkittävä, sillä itäisessä Suomessa yhden kylän talot sijaitsivat hajallaan, usein suvuittain jakautuneina. Toisaalta itäsuomalaisessa talossa saattoi olla enemmän väkeä kuin pienessä kylässä, koska laajentuneet perheet ja yhdysperheet olivat suhteellisen yleisiä. Esimerkiksi Ruokolahdella yli puolet kotitalouksista koostui 1600-luvun loppupuolella joko veljesten perheistä tai vanhempien ja heidän aikuisten lastensa perheistä. Kotitalouksien rakenne ja koko kuitenkin vaihtelivat myös Itä-Suomessa, eivätkä kaikkein köyhimmät pystyneet muodostamaan monesta ydinperheestä koostuvia kotitalouksia.¹⁷

Kyläelämä koki muutoksen Pohjanmaalla ja osin muuallakin Länsi-Suomessa, kun vuonna 1742 otettiin käyttöön niin sanottu kyläjärjestys. Uudistuksessa oli kyse koko Ruotsin valtakuntaa varten laaditusta asetuskäytännöstä, joka tähtäsi siihen, että jokaisessa kylässä kirjattaisiin paikalliset erityispiirteet huomioiva, etupäässä maataloustöitä koskeva kyläjärjestys. Asetus soveltui lähtökohtaisesti hyvin läntisen Suomen ryhmäkyläin, jotka olivat riittävän suuria ja joiden sarkajakoisten peltojen viljely oli tehnyt naapurit muutenkin riippuvaisiksi toisistaan. Kyläjärjestys sai voimakkaimman jalansijan Etelä-Pohjanmaan ja ruotsinkielisen Pohjanmaan kylissä 1700-luvun puolivälistä eteenpäin. Kaikkiaan Ruotsissa oli 1800-luvun alkuun tultaessa hyväksytty yli 500 uutta kyläjärjestysääntöä.

16 Sarkajako on Émile Durkheimia tulkitten mekaanisen solidaarisuuden ilmentymä ja Tönniesiä seuraten yhteisöllisen yhteenliittymisen tapa. Kyläläiset liittyivät kuitenkin yhteen myös saavuttaakseen välineellisiä päämääriä.

17 Waris 1999; Heikkinen 1988, 53–60.

Kyläjärjestyksen alaisen kylähallinnon johdossa oli oltermanni eli kylänvanhin, ja kylän isännät yleensä vuorottelivat tässä tehtävässä vuoden jaksoissa. Kyläjärjestykset olivat merkittäviä kylien itsehallinnon näkökulmasta, sillä järjestyksen käyttöönoton jälkeen kruunu ei käytännössä enää puuttunut virallisesti valtakunnan kylähallintoon. Toisaalta on huomattava, että kyläjärjestysten levittämisellä ei pyritty kruunun näkökulmasta yhteisnautinnan purkamiseen vaan sen tarkempaan sääntelyyn.¹⁸

Kyläyhteisön muutosta vauhditti 1700-luvun puolivälin jälkeen käynnistynyt isojako, mutta sen vaikutukset vaihtelivat alueittain ja pitäjittäin. Toisilla seuduilla tiivis kyläasutus hajosi jo 1700-luvulla, kun taas toisilla se jäi lähes ennalleen. Useimmat Länsi-Suomen tiiviit ryhmäkylät hävisivät uusjakojen myötä 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun talolliset siirtyivät asumaan omien tilustensa ääreen. Isojaon merkittävin vaikutus oli maanomistuksen selkiytyminen, millä oli myös sosiaalisia seurauksia. Yhteisöissä ero maata omistavien ja maattomien välillä kärjistyi, kun kylien ja jakokuntien entiset yhteisomistukset muuttuivat talollisten yksityisomistuksiksi. Kaskeamista, tarvepuiden ottoa, mökinpaikkoja ja myös kalavesien käyttöä alettiin rajoittaa – paikoin ankarastikin. Tilattomalla väestöllä oli aiemmin ollut mahdollisuus käyttää yhteismaita, etenkin metsiä, mutta isojaon jälkeen he jäivät selvemmin talonpoikaisyhteisön ulkopuolelle.¹⁹ Kyläyhteisön muutokset 1500-luvulta 1700-luvun lopulle ja varsinkin 1800-luvulle olivat sekä spatiaalisesti että sosiaalisesti huomattavia.

Hallinnon paikat yhteisöissä

Kun Ruotsi kasvoi suurvallaksi 1600-luvun puoliväliin mennessä, valtion toiminta edellytti hallinnollisen tilan organisoimista paikallishallinnon, väliportaana hallinnon ja keskushallinnon instituutioiksi aina kyliä myöten. Ruotsin vuoden 1634 hallitusmuoto vaikutti keskeisesti uusien hallinnollisten ja institutionaalisten tilojen rakentamiseen. Valtakunnan itäosaan muodostettiin neljä maaherran johtamaa läänää, jotka jakautuivat edelleen voutikuntiin ja hallintopitäjiin. Hallintoa pidettiin yllä rahvaalta kerätyillä veroilla. Voutien tärkein tehtävä oli huolehtia veronkeruusta ja siihen liittyvästä kirjanpidosta. Tämän lisäksi voudit vastasivat talonpoi-

18 Kuusanmäki 1934, 461–463; Aaltonen 1936, 74–82; Jutikkala 1958, 241–245; Kallio 1982, 22–31; yleisesti Talvitie 2013.

19 Talvitie 2013; Jutikkala 1958, 251–252, 309–310; Maaseudun muutoksesta tarkemmin ks. luku ”Maailma maaseudulla: suomalaisen maaseudun yllirajaisuus” tässä teoksessa.

kien valvonnasta ja yleisestä järjestyksenpidosta. Näissä tehtävissä routeja avustivat kirjurit ja nimismiehet.²⁰ Oikeuslaitos sai samaan aikaan uusia alueellisia ja tilallisia rakenteita. Turkuun vuonna 1623 perustettu hovioikeus kattoi koko Suomen alueen, ja paikallistasolla oikeutta käyttivät kihlakunnanoikeudet. Vaikka kihlakunnantuomarin virat oli suurvalta-aikana läänitetty ylhäisaatelisille, he istuivat käytännössä harvoin käräjiä, vaan palkkasivat tuomarinsijaisen eli lainlukijan hoitamaan pestiä. Vähitellen sijaisiksi saatiin päteviä, tehtävänsä osaavia tuomareita. Kihlakunnissa saattoi olla useita kärjäkuntia, mistä seurasi, että yksi tuomari istui käräjiä monessa paikassa.²¹ Hallinnolliset rajat tuottivat erikokoisia ja -tasoisia paikallisia yhteenliittymiä, joihin talojen ja kylien asukkaat sijoittuivat.

Hallinnolliset instituutiot loivat paikallisyhteisöön paikkoja, jotka tarjosivat yhteisön jäsenille tilan hoitaa yhteisiä asioita. Kirkon, paikallishallinnon ja oikeudenkäytön eli käräjien sijaintipaikat joko mukautettiin paikallisyhteisön keskuksiin tai ne loivat uusia keskuspaikkoja. Kirkko sijaitsi yleensä pitäjän tai kappeliseurakunnan keskuskylässä, ja hallintoa ja oikeutta harjoitettiin niin ikään keskeisesti sijainneessa nimismiehentalossa. Nimismiehen valinnassa kiinnitettiin huomiota siihen, että hänen talonsa oli hyvien kulkuyhteyksien varrella ja että se oli tilana sovelias käräjien pitämiseen ja hallintomiesten majoittamiseen.²² Kohtuullinen etäisyys paikallisyhteisön keskukseen vaihteli paikkakunnittain. Varsinais-Suomen pitäjissä kirkko- ja kärjämatka oli usein korkeintaan parinkymmenen kilometrin luokkaa, kun taas Savon tai Kainuun perukoilla matkaa kirkkoon tai käräjille joutui joskus taittamaan päiväkausia.

Kihlakunnanoikeudet olivat keskeisiä paikallisia areenoita erityisesti 1500- ja 1600-luvuilla. Ne toimivat yhteisöjen hallinnollisena tilana mutta myös muokkasivat paikallista tilaa. Käräjillä jaettiin oikeutta, tehtiin alueellisia päätöksiä, jyvitetiin pitäjäläisille kustannuksia ja rasituksia, tuotiin julki kruunun tiedonantoja ja solmittiin kauppoja ja sopimuksia. Käräjät määrittelivät yhteistä tilankäyttöä. Siihen kuuluivat esimerkiksi yhteismetsiä koskevat kysymykset, samoin muu yhteisissä tiloissa tapahtuva toiminta, kuten kaskeaminen, uudisraivaus ja koskikalastus. Edelleen maanjakojen toimeenpanosta päätettiin käräjillä, ja käräjät myös myönsi-

20 Jutikkala 1958, 94–95; 178–179; Karonen 2014, 64–66.

21 Blomstedt 1958, 193, 196; Karonen 2014, 185–190, 261; ks. myös Luukko 1967, 27–41, 261–261; Renvall & Roos 1934; Aaltonen 1934.

22 Jutikkala 1958; ks. myös Renvall & Roos 1934; Ylikangas 1996.

vät lupia myllyjen perustamiseen, päättivät teiden ja siltojen rakentamisesta ja ylläpidosta sekä karkottivat irtolaisia ja valvoivat kiellettyä maakauppaa. Myös paikallisten toimihenkilöiden ja 1600-luvun lopulta lähtien pitäjänkäsityöläisten nimityspäätöksiin vaikuttivat pitäjän eri osien väliset etäisyydet ja niihin sijoittuminen.²³

Hallinnon kolmiportaisuus edusti tilallista normia, johon tuli ajan saatossa poikkeamia. Erityisesti 1600-luvun keskivaiheen lukuisat suurläänitykset, eli kreivi- ja vapaaherrakunnat, määrittelivät paikalliset tilat ja yhteisöt uudelleen liittämällä kyliä ja pitäjiä maantieteellisiksi kokonaisuuksiksi, joissa läänityksenhaltijan paikallinen edustaja johti hallintoa, veronmaksua ja oikeuslaitosta. Esimerkiksi Porin kreivikunnan rajat halkoivat Ulvilan, Huittisten ja Kokemäen pitäjiä, ja läänityksenhaltija sopi suoraan keskusvallan kanssa hallinnon järjestämisestä. Läänityksen keskuspaikka oli säterikartano, jonne paikallinen hallinto keskittyi. Porin kreivikunnan oikeudenkäytössä päädyttiin siihen, että Ulvilan ja Huittisten asukkaat osallistuvat kreivikunnan omille käräjille, mutta kokemäkeläiset puolestaan Kokemäen kruununkäräjille.²⁴ Läänityksistä luovuttiin 1680-luvulla, ja kreivi- ja vapaaherrakuntien alueella palattiin samanlaiseen hallintomalliin kuin muissakin osissa valtakuntaa.

Ruotsin kirkollinen tila rakentui reformaatiosta huolimatta pitkälti keskiaikaisella pohjalla vielä 1600-luvulle tultaessa. Valtakunta oli jaettu piispojen johtamiin hiippakuntiin, joista itäpuolen piispanistuintimet sijaitsivat Turussa ja Viipurissa. Vuonna 1723 jälkimmäinen siirrettiin Porvooseen ja vuonna 1817 Turun hiippakunnasta muodostettiin arkkihiippakunta, mikä teki suuriruhtinaskunnasta uuden kirkollisen tilan, Suomen kirkon. Kun aiemmin sekä Turun että Porvoon (Viipurin) hiippakunnat olivat Uppsalan arkkihiippakunnan alaisia, nyt Porvoon joutui Turun alaisuuteen, mikä tuotti kirkkoon uutta alueellista hierarkiaa. Hiippakunnat jakautuivat puolestaan rovastikuntiin ja edelleen emäseurakuntiin kappelieineen, jotka muodostivat paikallisyhteisön tärkeimmän tilallisen yksikön. Emäseurakunnan johdossa oli kirkkoherra, joka vastasi pitäjän hengellisestä tilasta. Kappalaiset, pitäjänapulaiset ja apupapit toimivat sekä emäseurakunnan että kappeliseurakuntien paimenina. Seurakuntalaiset kustansivat pappien palkat, kirkkojen ja pappiloiden rakentamisen ja ylläpidon sekä maksoivat maksuja kirkollisista toimituksista.²⁵

23 Jutikkala 1958, 176–179.

24 Jokipii 1956; Jokipii 1960, 35; Haikari 2009.

25 Paarma 1980; erityisesti 1700-luvusta ks. Pulma 1985; Mäkinen 2002.

Kirkolle kuului hengellisen ja uskonnollisen tehtävän lisäksi väestökirjanpitoon, tiedonvälitykseen, kansanopetukseen ja köyhäinhoitoon keskittyvä hallinto. Muun muassa seurakunnille osoitettu velvollisuus järjestää köyhäinhoito kiristyi 1600- ja 1700-luvuilla. Papiston ja pitäjäläisten tilallinen vuorovaikutus konkretisoitui pitäjänkokouksissa, jotka kirkkoherra kutsui koolle. Samaan aikaan kun käräjät eriytyivät selkeämmin oikeusistuimeksi, pitäjänkokouksista tuli paikallisyhteisön itsehallinnollinen tila. Pitäjänkokousten merkitys kasvoi 1720-luvulta lähtien suuren Pohjan sodan päätyttyä, ja pitäjänkokoukset saivat myös lisää hallinnollisia tehtäviä. Papiston privilegit vuodelta 1723 määräsivät kokoukset pakollisiksi ja vahvistivat edelliseltä vuosisadalta peräisin olevat määräykset, että kirkkoherra oli pitäjänkokouksen puheenjohtaja. Kirkkoherran tuli taivuttaa seurakuntansa rahvas tekemään tarvittavat päätökset ja hyväksymään kuninkaalta tulevat käskyt ja määräykset.²⁶ Näin kirkko istutti esivaltaa talonpoikaiseen tilaan ja muokkasi sitä.

Varhaismodernilla ajalla maallinen ja hengellinen esivalta asettuivat sellaisiinkin paikallishallinnon tiloihin, jotka olivat aiemmin kuuluneet talonpoikien valtapiiriin.²⁷ Ilmiötä on historiantutkimuksessa käsitelty ja käsitteellistetty niin kruunun yhtenäistämispolitiikkana kuin kurinalaistamisena.²⁸ Kun paikallisyhteisön jäsenet olivat aiemmin hoitaneet keskenään monia tehtäviä ja siten tuottaneet keskinäistä hallinnollista tilaa, 1600-luvun puolivälin jälkeen veronkeruu siirtyi kokonaan kruunun edustajille. Samalla oikeuslaitos tuli tiukemmin esivallan vaikutuksen alle, jolloin esimerkiksi lautamiehistön sovittelutehtävät vähenivät. Yhteisiä asioita koskeneiden päätösten sijaan käräjät pystyivät 1700-luvulla antamaan asioista enää lausuntoja. Yhtenäistämispolitiikan myötä käräjillä luettiin esivallan määräyksiä, jotka oli pantava täytäntöön ja joita alamaisten tuli kuuliaisesti noudattaa.²⁹

Myös moni talonpoikainen luottamustoimi muuttui kruununviraksi. Samalla tehtiin uudistuksia, joiden myötä talonpoikainen tila kaventui paikallishallinnossa. Keskeisimpiä tähän vaikuttaneita muutoksia olivat maaherrojen vuonna 1669 saama oikeus periä verorästit ilman käräjien antamaa päätöstä, kyyditys- ja kievarilaitoksen siirtyminen maaherrojen

26 Laasonen 1991, 312; Aronsson 1992, 307–308; Mäkinen 2002, 190–192; Villstrand 2005, 54–56; Viitaniemi 2016.

27 Österberg 1989, 77–80; Jutikkala 1958, 281–284.

28 Lehtinen 1961; kirkollisesta yhtenäistämispolitiikasta ks. Heininen & Heikkilä 1996, 87–88; Aalto 1996.

29 Jutikkala 1958, 281–282.

valtaan, nimismiehen viran siirtyminen talonpojilta säätyläisvirkamiehille 1600-luvun kuluessa, maanjakojen siirtäminen 1720-luvun puolivälistä eteenpäin ammattimaanmittareille sekä vuoden 1734 metsäasetus, joka riisti pitäjäläisiltä yhteismetsien hallintaoikeuden.³⁰ Valtiovalta otti haltuunsa paikallisia hallinnon tiloja ja tuli aiempaa selkeämmin osaksi niitä.

Kun esivalta otti hallinnosta tiukemman otteen, se vapautti samalla talonpoikia ja muuta maaseudun väestöä aiemmista vastuista ja velvollisuuksista. Paikallisyhteisön valta ja tila toimia muuttuivat. Vaikka talonpoikainen valta kaventui, tilalle tuli jotain muuta: toimiva keskitetty hallinto- ja tuomiokoneisto, joka ainakin periaatteessa toimi valtakunnan eri kolkissa samalla tavalla ja jossa myös talonpojilla oli elimellinen osansa. Esimerkiksi lainkäyttö, tutkinnat ja tuomiot kehittyivät, kun hovioikeuksia perustettiin ympäri valtakuntaa, mikä yhtenäisti lain käyttöä. Oikeuslaitos professionalisoitui, joskin hitaasti. Vähin erin myös rikokset ja erityisesti henki- ja väkivaltarikokset vähenivät, ja yhteiskunta rauhoittui ja sivilisoitui.

Hallinnollisten instituutioiden muutokset vaikuttivat paikallisyhteisöjen toimintaan ja järjestäytymiseen. Tilan kaventuminen ei tarkoittanut, että paikallisen toiminnan tilat olisivat kadonneet. Sen sijaan muutos merkitsi valtakunnan ja yhteiskunnan byrokratisoitumista: hallinto kasvoi ja sen tehtävät lisääntyivät, kun yhä useampi asia alistettiin esivallan edustajien hoidettavaksi.³¹ Uudet hallinnolliset polut tarkoittivat, että paikallisyhteisöjen ääni kuului virallisia teitä pitkin ylöspäin. Paikallisyhteisöjen jäsenille syntyi uudenlaisia kokemuksia hallinnollisoikeudenhoidollisesta tilasta ja yhteisöllisyydestä.

Pitäjäläisten paikat hallinnollisessa tilassa

Paikallisyhteisöt koostuivat rahvaasta ja säätyläisistä, miehistä ja naisista, köyhistä ja rikkaista, nuorista ja vanhoista. Loru ”pappi, lukkari, talonpoika, kuppari” kuvastaa yhteisön moninaisuutta, jossa muiden muassa sääty, sosiaalinen asema, sukupuoli ja terveydentila tekivät ihmisistä erilaisia yhteisön jäseniä. Näiden sosiaalisten ja demografisten tekijöihin rinnalle on syytä lisätä myös maantiede ja etäisyydet, koska nekin vaikuttivat pitäjäläisten asemaan paikallisyhteisöissä.

30 Ylikangas 1996; Renvall & Roos 1934; Jonsson 2005; Asker 2007.

31 Karonen 2014, 68–69, 234–251; tuomari- tai oikeusyhteiskunnasta 1600–1700-luvuilla ks. Vilkkuna 2009, 21–26; Koskivirta 2001; vuorovaikutuksen rakenteista ks. Piilahti 2009, 219.

Yleensä kirkon seinustalla seisoivat vaivaisukot, jotka keräsivät avustuksia köyhille ja sairaille. Soinin seurakunnan vaivaisakka muodostaa poikkeuksen miesvaltaisessa joukossa. Kirvesmies Matti Taipaleen veistos vuodelta 1854. *Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, kuvaaja Pekka Kyytinen 1968.*

Vaikka kirkko ja kruunu pyrkivät asettumaan paikallisyhteisöissä mahdollisimman keskeisille paikoille, erot keskuspaikkojen ja periferian välillä säilyivät. Tiettömän suoluonon takana, ehkä pitkospuita pitkin, oli huomattavasti vaikeampi tulla mukaan yhteiseen päätöksentekoon kuin kirkonkylästä; toisaalta syrjäinen sijainti tarjosi oivan tilaisuuden välttää viranomaisia. Paikallishallinnon operatiivista kenttää ja maantieteen asetta-

mia käytännön rajoituksia on toistaiseksi tutkittu melko vähän. On kuitenkin selvää, että esivallan ote ei ulottunut yhtäläisesti kaikkialle, vaan välimatkoilla, metsillä, soilla ja järvillä sekä jokien, siltojen ja teiden sijainnilla oli merkitystä.³² Paikallisen tilan käyttöön ja sen laajuuteen vaikutti myös varallisuus, kuten vaikkapa hevosen omistaminen tai osallisuus kirkkoveeneeseen. Kyläyhteisön merkitys jäsenilleen oli sekin sidoksissa tilaan: vähälukuiset syrjäkyläläiset olivat yhteisissä asioissaan riippuvaisempia yksittäisistä naapureistaan kuin tiheämmin asuttujen rintamaiden asukkaat.

Pitäjän tasolla välimatkat, luonnonolosuhteet ja kuuluminen yhteisöön kietoutuivat toisiinsa. Pitäjänkokousten pöytäkirjoista on luettavissa sekä pyrkimystä kollektiiviseen vastuunkantoon että olosuhteiden käyttämistä argumenttina päätöksenteon pitkittämiseksi. Jos käsiteltävänä oli vaikeita asioita, isännät halusivat saada koolle mahdollisimman edustavan joukon päätöksentekijöitä. Esimerkiksi Ikaalisissa, jossa pitäjää halkoi iso järvi, päätöksentekoa jouduttiin joskus siirtämään, koska osa venekunnista ei myrskyn vuoksi päässyt kirkolle tai jos nouseva rajuilma sai selän takana asuvat kiiruhtamaan kotimatalle suoraan jumalanpalveluksesta.³³ Kirkonkylän ja sen lähikylien isännät eivät ehkä halunneet tehdä ratkaisuvia päätöksiä yksinään, mutta syrjäkyläläisten puuttuminen kokouksesta oli myös argumentti, jolla asioita voitiin legitimiesti lykätä tuonnemmaksi.

Paikallisyhteisöjen hallinnollisiin tiloihin kiteytyneet arvot ja normit asettivat yksilöt erilaisiin asemiin suhteessa yhteisöön. Ei ollut yhdentekevää, kuka toimi missäkin yhteydessä. Varsinkin sosiaalinen asema tuotti myös tilankäyttöön liittyviä eroja. Maaseutuyhteisön hallinnollista tilaa voi hyvästä syystä nimittää isäntäjulkisuudeksi, koska yhteisen kansan eli rahvaan edustajina siinä toimivat erityisesti isännät, jotka pitivät hallussaan viljelysmaata ja olivat perheensä päämiehiä. Hallinnon tiloissa yhdistyivät paternalistinen ja patriarkaalinen järjestys, jossa ylemmässä asemassa olevat miehet kontrolloivat alemmassa asemassa olevia miehiä ja lähes kaikkia naisia. Isännät eli maataloja hallitsevat talolliset käyttivät pitäjän säätyläismiesten kanssa yhteisön ääntä muun muassa pitäjänkokouksissa, kirkonkokouksissa, kirkkoneuvoston kuudennusmiehinä, käräjien lautamiehinä, henkikirjoituksissa ja veronmaksussa. Lautamiehet saattoivat joutua toimimaan myös haastemiehinä, ulosottomiehinä ja katselmusmiehinä. Samalla kun lautamiehet ja kuudennusmiehet eli seu-

32 Haikari 2011, 217–219, 230–233; Kuha 2014, 159–161.

33 Markkola 2010, 404–405.

rakunnan luottamusmiehet tuottivat tilallista yhteisyyttä pitäjän osien välillä, he osallistuiivat paikallisyhteisön valvontaan ja hallinnollisiin tehtäviin nimenomaan omien kyliensä ja kyläkuntiensa tuntijoina. Useimmat lautamiehet kuuluivat pitäjän varakkaampaan talollisväestöön.³⁴

Isäntäjulkisuus ei ollut sataprosenttista miesjulkisuutta, koska sukupuolen rinnalla osallisuuden kriteerinä vaikutti maanomistus. Leskiemäntä sai käyttää isännän ääntä julkisuudessa, samoin naimisissa olevilla naisilla oli tietyin edellytyksin oikeus edustaa perhettään. Kun talollisten välillä oli tilan koosta ja muista tekijöistä, kuten hyvästä maineesta, johtuvia statuseroja, ison talon arvostettu leskiemäntä saattoi olla isäntäjulkisuudessa jopa painavampi edustaja kuin syrjäisen pikkutilan isäntä. Pääsääntöisesti isäntäjulkisuus oli kuitenkin isäntämiesten yhteisöllisyyttä, ja erinäiset kylien ja pitäjien luottamusmiehet olivat nimityksensä mukaisesti kaikki miehiä.

Hallinnon tiloissa naiset sijoituivat lähinnä käräjärahvaan ja kirkkokansan joukkoon, vaikka käytännössä he saattoivatkin rikkoo heille asetettuja rajoja. Käräjät olivat yhteisön julkista tilaa, jossa miehet olivat näkyvimmin esillä, mutta käräjäfoorumi ei ollut naisilta suljettu. Naisten toimintakentän laajuus vaihteli. Useimmiten aviovaimoja edustivat heidän miehensä, kun taas lesket saattoivat ajaa asioitaan itsenäisesti. Varsinkin 1600-luvulla myös naimisissa olevat varakkaat talonpoikaisnaiset saattoivat omaksua näkyvän roolin käräjillä ja esiintyä kantajina ja vastaajina miesten tavoin. Uudempi tutkimus onkin kiinnittänyt huomiota siihen, että naisilla oli Pohjoismaissa poikkeuksellisen paljon tunnustettua valtaa ja auktoriteettia yhteisöissään. Suurvalta-ajan Suomessa naisten aktiivinen toiminta saattoi liittyä siihen, että aviomiehet olivat monesti poissa kotoa sodan, hallintotehtävien tai taloudellisten toimien vuoksi. Naiset ottivat vastuuta maatilán asioista ja hoitivat niitä oikeudessa – joskus silloinkin, kun aviomies oli kotona.³⁵

Yhteinen päätöksenteko oli sidottu viljelysmaan hallussapitoon ja paikallaan pysyvään asumiseen, joten kiertolaiset, irtolaiset, romanit ja muut yhteisöjen reunamaille sijoittuvat liikkuvat ryhmät pidettiin sen ulkopuolella – ja itse asiassa mielellään koko yhteisön ulkopuolella joitakin myötämielisiä poikkeuksia lukuun ottamatta. Samalla kun yhteisön

34 Renvall & Roos 1934; Aaltonen 1934; Soikkanen 1966, 17; Markkola 2006, 70; lautamiesten tehtävistä 1770-luvulla ks. Riihinen 2018, 520.

35 Koskinen & Miettinen 2017, 106; Toivo 2008, 11–13; Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 125–135; Piilahti 2009, 217.

Järvien halkomissa pitäjissä kesäinen kirkkomatka taittui kyläyhteisön kirkkoveneellä. 1930-luvun taitteessa kansatieteilijät tallensivat katoamassa olevia työ- ja toimintatapoja. Kirkkoveneitä kuvattiin ahkerasti kesällä 1931. *Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, kuvaaja Kustaa Vilkuna 1931.*

vastuuta oman pitäjän ja seurakunnan köyhistä ja vaivaisista kasvatettiin vuoden 1642 kerjuusäännön myötä, köyhien liikkumista rajoitettiin. Seurakunnan sisällä järjestettiin köyhäinruotuja, joissa kylä ja lähiyhteisö vastasivat sellaisista köyhistä, joiden toimeentulosta näiden perhe tai suku ei pystynyt huolehtimaan. Oman pitäjän ulkopuoliset köyhät piti joko passittaa kotipaikkakunnilleen tai heistä tuli ilmoittaa viranomaisille.³⁶ Tämä kasvatti pitäjän ja seurakunnan hallinnollisten rajojen merkitystä paikallisyhteisön määrittäjinä. Köyhiä ja vaivaisia suvaittiin vähäosaisina pitäjäläisinä, mutta uusia pitäjäläisiä heistä ei voinut tulla.

Kirkko yhdistää ja erottaa

Kirkko tarjosi tilan, johon mahtuivat seurakunnan kaikki jäsenet, naiset ja miehet, aikuiset ja lapset. Rajaus perustui reformaatiosta peräisin olevaan

36 Tervonen 2012, 84–88; Alaja 2013, 273–284; Mäkinen 2002, 189; Pulma 1985.

luterilaiseen ajatukseen, jonka mukaan jokaisella kristityllä oli suora yhteys Jumalaan ja oikeus tutustua pyhän sanan opetukseen uskon perusteista.³⁷ Kaikki olivat periaatteessa tasa-arvoisia Jumalan edessä, ja vaikka paimenen virka oli yksiselitteisesti varattu miehille, papeilla ei ollut erityisasemaa Jumalan ja seurakunnan välissä. Luterilainen kristillisuus koski välittömästi jokaista ihmistä sukupuolesta tai säädystä riippumatta. Siksi jumalanpalvelukset, kinkerit, rippikoulut ja hartaustilaisuudet samoin kuin katekismuksen, virsikirjan ja Raamatun lukeminen oli tarkoitettu yhtä lailla naisille ja miehille.

Seurakunnat jakautuivat kinkeripiireihin, jotka kokosivat väkeä yhteen kyläkunnittain: rintamailla vuosittain ja syrjäseuduilla aluksi vähän harvemmin. Kinkereillä seurakunnan papit merkitsivät tiedot tyttöjen ja poikien sekä aikuisten naisten ja miesten lukutaidosta rippikirjoihin, jotka yleistyivät vähitellen 1600-luvun kuluessa. Kinkereihin liittyi ristiriitaisia odotuksia, koska ne olivat kyläyhteisöissä samaan aikaan merkittävä sosiaalinen tapahtuma ja vähemmän miellyttävä opetus- ja kuulustelutilaisuus, joka tuotti häpeää ja noloja tilanteita varsinkin huonoille lukijoille, lukutaidottomista puhumattakaan.³⁸ Usein monipäiväisten kinkeripitojen ruoka- ja juomatarjoilut kuitenkin lievittivät huonon lukijan tuskaa ja palkitsivat hyvät lukijat.

Kirkon johto teki säännöllisin väliajoin kaikissa seurakunnissa myös rovastin- ja piispantarkastuksia, jotka kokosivat yhteen eri-ikäisiä naisia ja miehiä. Niissä synnättiin seurakunnan hengellistä tilaa ja papiston onnistumista tehtävissään. Vuoden 1686 kirkkolaisissa määrättiin rangaistus niille, jotka jäivät pois seurakunnan tarkastustilaisuuksista. Kotiin sai jäädä vain talon- ja karjanhoitoon tarvittava määrä ihmisiä. Laki velvoitti jopa pitäjässä asuvat eriuskoiset osallistumaan luterilaisen kirkon järjestämiin tarkastuksiin. Rovastin- tai piispantarkastus alkoi jumalanpalveluksella ja jatkui varsinaisella tarkastusosuudella, johon koko jumalanpalvelukseen osallistunut seurakunta jäi paikalle. Aluksi tutkittiin seurakuntalaisten lukutaitoa ja kristinopin tuntemusta. Kirkossa pidetty julkinen kuulustelu koski lapsia, nuoria ja aikuisia. Sen hetkisten rippikoululaisten ja kolmen edellisen vuoden rippikoululaisten oli sakon uhalla pakko olla läsnä tarkastuksessa. Heitä ei siis saanut jättää hoitamaan kotia ja karjaa.³⁹

37 Laine & Laine 2010, 258–261.

38 Laine & Laine 2010, 267–271; Heininen & Heikkilä 1996, 120–124.

39 *Kircko-Laki ja Ordningi 1686*; piispan- ja rovastintarkastusohjeista ks. Lempiäinen 1967, 116–132, 310–322; Markkola 2006, 275.

Piispojen ja rovastien kuulustelut herättivät pelkoa, ja varsinkin 1600- ja 1700-lukujen syrjäisissä seurakunnissa niitä yritettiin karttaa. Poissaoloja paheksuttiin aina, eikä edes suuren Pohjan sodan lähestyminen ollut riittävän painava syy seurakuntalaisten laajaan poissaoloon Savitaipaleen piispantarkastuksesta tammikuussa 1710. Taitojen puuttumisesta tuli ran- gaistus, mutta ainakin 1800-luvulta löytyy jo esimerkkejä sujuvien lukijoi- den ja kristinopin taitajien palkitsemisesta hengellisellä kirjallisuudella. Palkittujen joukossa oli sekä tyttöjä että poikia.⁴⁰ Kuulustelun jälkeen sekä piispan- että rovastintarkastuksissa käynnistyi kirkkokuria ja kristillistä kulttuuria koskevien kysymysten selvittely, joka sekin oli kaikille seura- kuntalaisille yhteinen. Sen jälkeen kirkkotila suljettiin naisilta, lapsilta ja nuorilta, ja tarkastus jatkui seurakunnan aikuisten miesten kanssa. Tämä jaottelu kirjoitettiin näkyviin 1660- ja 1670-luvuilla annetuissa piispantar- kastusohjeissa ja vuoden 1686 kirkkolaissa. Naisten ja nuorten poistuttua paikalta sekä papistolla että seurakunnan miespuolisella jäsenistöllä oli kirkkolain mukaisesti oikeus esittää mielipiteitään seurakunnan hallintoa ja jumalanpalveluselämää koskevissa asioissa. Asioita käytiin läpi ennen kaikkea hallinnollisesta ja taloudellisesta näkökulmasta. Miespuolinen vä- estö edusti koko seurakuntaa, kun tarkastuksissa keskusteltiin esimerkiksi siitä, kuinka papisto oli hoitanut velvollisuuksiaan.⁴¹

Kaikille miehille yhteiseksi tarkoitettu hallinnollinen tila oli verrat- tain ohut, koska miesten kesken oli omaisuuteen ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä jakoja, jotka sulki osan miehistä ulkopuolelle. Silti joitakin tilanteita voi nimittää miesjulkisuudeksi, miesten julkisuudeksi, joka on eri asia kuin isäntien yhteinen julkisuus. Kirkollisten tarkastusten jälkiosan lisäksi miesjulkisuutta tuottivat hienopiirteiset rajanvedot, kuten jumalanpalveluksen yhteydessä tapahtuvat kirkollisten kuulutusten luke- miset. Pääosa jumalanpalveluksen koreografiasta kohteli naisia ja miehiä tasa-arvoisesti: seurakuntalaiset istuivat, seisoivat ja polvistuivat samaan tahtiin. Eroja kuitenkin oli. Kun Ikaalisten pappi luki 1840-luvulla Keisa- rillisia kuulutuksia, miehet kuuntelivat ne seisaaltaan ja naiset istuviltaan, kummatkin omalla puolellaan keskikäytävää.⁴² Keisarilliset kuulutukset edustivat valtiollisia asioita, ja tällä erottelulla niiden tunnustettiin kuulu- van juuri miehille. Miehet – ilmeisesti myös muut kuin isännät ja säätyläi- set – kuuntelivat kuulutuksia symbolisesti koko yhteisön puolesta. Seu-

40 Laine & Laine 2010, 263–264; Häkli 2015, 338–339; palkinnoista ks. Markkola 2006, 294.

41 Lempiäinen 1967, 125; Häkli 2015, 20–25.

42 Markkola 2010, 403.

Pohjoisemmassa Suomessa kirkkoon, kinkereille ja käräjille kuljettiin myös poroilla.
Kuva Hyrynsalmen Hallasta 1910-luvulla. *Museovirasto*.

rakunnan käytäntö viittaa merkityksiin, joita luterilaisessa ideologiassa annettiin sukupuolelle ja sukupuolierolle. Poliitikka ja valtio olivat siinä miesten toimintapiiriä.

Paikallisyhteisön jännitteet ja solidaarisuus

Paikallisyhteisö – oli se sitten pitäjä, kylä tai ruukkiyhdyskunta – tuotti omat hierarkiansa ja sisäiset jännitteensä, mutta samaan aikaan se myös tuotti yhteisön jäsenten välistä solidaarisuutta. Yhteisöllisyyden ilmeneminen riippui monenlaisista tekijöistä, joista merkittäviä olivat kulloisetkin ulkoiset olosuhteet sekä asianosaisten henkilökohtaiset välit. Yhteisöllisyys ei välttämättä ollut suurinta siellä missä olettaisi, eli samassa paikassa asuvien, samaa sosiaalista ryhmää tai statusta edustavien ihmisten kesken. Pienessä pitäjässä asuvien vauraiden kartanonomistajien kesken syntyi usein kannauksia pikemmin kuin solidaarista yhteistyötä. Riidat penkkisijasta kirkossa ovat tästä klassisia esimerkkejä.⁴³

43 Viitaniemi 2016; ruukeista ks. Vilkuna 1996.

Talonpojatkaan eivät olleet tasapäinen joukko, vaan muita vauraampi ja paremmin verkottunut eliittiryhmä usein hallitsi paikallisia toiminnan areenoita. Eliitti saattoi neuvotella esivallan edustajien kanssa ohi muun pitäjäyhteisön ja onnistui hankkimaan itselleen etuja keskivertotalonpoikien kustannuksella, tai se saattoi muulla tavoin osoittaa mahtiaan. Esimerkiksi Huittisissa koko seurakunta jakautui 1620-luvulla uuden kirkkoherran kanssa syntyneen selkkauksen vuoksi kahteen puolueeseen, joista toista johti nimismies vaimoineen ja toista kilpaileva suurtalallinen. Lähes kapinaan johtaneen riidan melskeissä kirkkoherra kutsui nimismiestä ”Huittisten kuninkaaksi”, mikä kuvastaa talonpoikaisen eliitin vahvaa asemaa. Toisinaan talonpoikaiseliitin edustajat onnistuivat organisoimaan esimerkiksi varjopitäjäntokokouksia, kuten tapahtui Kokemäellä vuonna 1780.⁴⁴ Paikallisyhteisössä tällainen toiminta ilmensi varakkaiden talonpoikien halua ja kykyä pitää kiinni oikeuksistaan paikallisina vaikuttajina.

Yhteisöllisyys oli henkilö- ja tapauskohtaista sekä prosessiluonteista. Yksimielisyys ja yhteisrintama olivat talonpoikaisyhteisön yleinen strategia protestoida esivallan toimintaa vastaan, ja menettely myös vähensi henkilökohtaisten seuraamusten riskiä. Käräjillä ja pitäjänkokouksissa yhteisön vahvimpien ääni lienee yleensä voittanut, mutta vähäväkisemmätkin muodostivat omia ryhmiään ja neuvottelivat esivallan kanssa saavuttaakseen omat päämääränsä. Satakunnan itselliset esiintyivät kollektiivisena ryhmänä vuoden 1680 valtiopäivävalituksissa, kun he pyysivät itselleen vapautusta laamanninveron maksusta. Asia lähti valtiopäiviltä maaherran käsittelyyn, ja tämä todellakin vapautti itsellisväestön kyseisestä verosuorituksesta.⁴⁵

Pitäjäntokokoukset olivat tyypillisiä paikallisia itsehallintoelimiä, joissa pitäjän miehet puolustivat etujaan ja pyrkivät minimoimaan kustannuksia. Kieltäytymällä kuninkaan tai keisarin määräyksistä pitäjän maanomistajat tulivat osallisiksi hallinnosta ja paitsi kokivat voivansa vaikuttaa, myös vaikuttivat omaa yhteisöään koskeviin yhteisiin asioihin. Kieltäytyminen valtiovallan edellyttämistä uudistuksista ja toimenpiteistä lisäsi yhteisön jäsenten hallinnollista kapasiteettia. Prosessissa korostui talonpoikien asema paikallishallinnon avainryhmänä.⁴⁶ Maanomistajat rakensivat

44 Hallenberg 2016, 163–165; Viitanieniemi 2016, 297–304; Huittisista ks. Koskinen & Miettinen 2017, 225–226.

45 Koskinen & Miettinen 2017, 114. Tilattomien maatyöläisten yhteenliittyminen edustaa yhteiskunnallista, välineellistä toimintaa, johon samalla kytkeytyi ryhmän sisäistä yhteisöllisyyttä.

46 Pulma 1985; Aronsson 1992.

hallinnollisia käytäntöjä, jotka muokkasivat yhteisön sosiaalisia suhteita. Isäntäjulkisuus kasvatti talollisten yhteisöllisyyttä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Samaan aikaan se tuotti jakoja, jotka murensivat yhteisöllisyyttä. Koska pitäjänkokousten äänimäärät oli sidottu maanomistusta kuvaavaan manttaalilukuun, isännät eivät olleet tasa-arvoisia vallankäyttäjiä. Lisäksi tilattomat, joiden määrä kasvoi voimakkaasti 1800-luvulla, olivat tämän yhteisöllisyyden näkökulmasta vallankäytön kohteita ja sivussa päätöksenteosta.

Toisinaan yhdistävinä tai erottavina tekijöinä toimivat maantieteelliset rajat, toisinaan rajat taas vedettiin poliittisiin ja sosiaalisiin perustein. Poliittiset rajat olivat diskursiivisia ja joustavia. Niitä ei piirretty ainoastaan paikallisyhteisöjen ja esivallan välille, vaan rajat jakoivat paikallisyhteisöjä erilaisiin joukkoihin ja ryhmittymiin, jotka olivat vuorovaikutteisessa suhteessa toistensa kanssa.⁴⁷ Kylien sisällä ja naapurikylien välillä myllylahkot ja muut töiden vaatimat yhdyskunnat synnyttivät enemmän tai vähemmän tiiviitä ja keskinäiseen solidaarisuuteen perustuvia yhteenliittymiä, joissa sovittiin yhteisistä pelisäännöistä tai riideltiin niistä käräjiä myöten.

Pienet erimielisyydet ja keskinäinen kilpailu voitiin siirtää syrjään isoissa yhteisrintamaa vaativissa kysymyksissä, kuten kirkonrakennusprosesseissa, mutta niissäkin ryhmien väliset eturistiriidat nousivat ajoittain pintaan. Kun paikalliset intressiryhmät etsivät vaikutuskanavia neuvotellakseen keskusvallan kanssa, pitäjänkokouksista tuli paikallisia taistelukenttiä. Näin muodostuneet poliittiset kentät tekivät vaikuttamisen näkyväksi samalla kun ne loivat jakolinjoja yhteisöjen sisälle. Esimerkiksi ruotuarmeijan upseerit ja aliupseerit toimivat toisinaan miehistön puolestapuhujina, kuten 1700-luvun loppupuolella Kokemäen kivistä kirkkoa rakennettaessa tapahtui.⁴⁸

Samassa yhteisössä asuvien eri statusryhmien välillä on usein korostettu kilpailua ja vihamielistä kyräilyä. Esimerkiksi tästä käyvät tilallisten ja tilattomien sekä sotilaiden ja siviilien suhteet. Perinteisin vastakkain aseteltu pari ovat aateli ja talonpojat. Tästä löytyy runsaasti esimerkkejä 1600-luvun suurläänityksiltä, joissa kartanoiden ja alustalaisten kesken kyti sorto- ja kapinasuhteita. Myös vastakkaisia tapauksia löytyy, joskin niistä on säilynyt vähemmän lähteitä kuin suoranaista selkkauksista. Solidaarisuutta ja paikallista yhteishenkeä hahmottuu tapauksista, joissa

47 Hallenberg & Holm 2016, 247; Viitaniemi 2016, 383–391.

48 Viitaniemi 2016, 129–134; Hallenberg & Holm 2016, 112, 116.

paikkakunnalla asuva kartanonvouti ymmärsi alustalaisten maksuvaikeuksia katovuosien keskellä, vaikka läänityksenhaltija Ruotsista painosti keräämään verot ja muut maksut täysimääräisinä. Eri sosiaaliryhmien yhteistyötä kuvaavat puolestaan tapaukset, joissa papit toimivat kirjureina talonpoikien ja maallisen esivallan välisessä viestinvaihdossa. Lisäksi paikallisyhteisönsä hyvin tuntevat kirkkoherrat antoivat joskus puoltavia todistuksia, kun talonpojat hakivat verohelpotuksia esimerkiksi kadon tai onnettomuuden vuoksi.⁴⁹

On myös tunnettua, että kun nuijasodan aikaan 1590-luvulla paikallisten mahtimiesten asumuksia ryöstettiin ja poltettiin, osa kartanoista sai jäädä nuijamiesjoukoilta rauhaan. Kartanonherran ja alustalaisten välillä saattoikin esiintyä voimakasta yhteisöllisyyttä. Suvut olivat voineet asua samalla paikkakunnalla vuosikymmeniä, jopa vuosisatoja, ja kartanonherasta perheineen oli saattanut tulla johtohahmo, joka puolusti alustalaisiaan ja ehkä koko pitäjäyhteisöä ulkopuolisia uhkia vastaan. Käytännössä tämä tarkoitti esimerkiksi pyrkimystä lieventää väenotto- ja verorasitusta. Kartanoiden myöntämät suuret vuotuiset viljalainat, avustukset, muut lainat ja työmahdollisuudet laajensivat aatelisperheiden merkitystä paikallisyhteisön hyvinvoinnin turvaajina. Vastavuoroisesti luottamus talonpoikien suopeuteen ja heidän apuunsa kirjeenkuljettajina ja tavaran kätäjöinä oli kartanoiden väelle tärkeää kriisien aikana.⁵⁰ Tällöin voi puhua todellisesta paikallisesta yhteisöllisyydestä, joka ylitti säädyn ja statuksen rajat.

Uudet rajat, uudet yhteisöt

Yhteisöjen rajat eivät aina väistämättä seurailleet hallinnollisrakenteellisten tilojen rajoja. Tässä mielessä paikallisyhteisöt ja niiden rajat olivat jatkuvan määrittelyprosessin alaisia, ja myös asukkaat olivat valmiita määrittelemään yhteisönsä rajoja uudella tavalla. Hallinnollisten rajojen näkyvät vaikutus, esimerkiksi pitäjän jakautuminen kahteen kihlakuntaan tai emä- ja kappeliseurakuntiin, oli tuntuva. Hallinnolliset jaot tuottivat uusia fyysisiä tiloja, jotka nostivat esiin uusia paikallisia vastuunkantajia, esimerkiksi seurakunnan tai pitäjän luottamustehtäviin.⁵¹ Syrjäseutujen asukkaat olivat usein tyytymättömiä liian kaukana sijaitseviin keskuspaik-

49 Lappalainen 2012; Villstrand, 2011, 261, 285; Hiljanen 2018, 515–517.

50 Koskinen 2011. Tällaisesta toiminnasta on myös myöhempiä havaintoja, ks. esim. Katajala 1994.

51 Matikainen 2002; Piilhti 2009.

koihin, ja he pyrkivät tuomaan yhteisiä asioita lähemmäksi itseään. Oma kirkko, jossa esivallan kuulutukset ja kirkolliset toimitukset olisivat lähellä, näytti olevan eri puolilla maata tavoittelemisen arvoinen investointi.

Paikallisyhteisöjen tilallinen määrittely olikin näkyvästi käynnissä silloin, kun olemassa oleva tila syystä tai toisesta jaettiin. Näin tapahtui esimerkiksi silloin, kun seurakuntia jaettiin kappeleiksi. Viranomaisilla oli jaossa sanansa sanottavana, mutta myös aktiiviset paikalliset toimijat pystyivät saavuttamaan mieleisiään tuloksia. Näissä prosesseissa ihmiset saattoivat muodostaa yhteisön hallinnollisten ja seurakunnallisten rajojen yli, mikä ei toki ollut aina kovin helppoa. Yläsatakuntalainen Suoniemen kappeliseurakunta, joka perustettiin 1600-luvun jälkipuoliskolla, on esimerkki kyläkuntien rajankäynteistä, joissa tehtiin jakoa meihin ja muihin. Siihen liittyy myös monia rahvaan moraalitaloutta kuvaavia piirteitä.

Suoniemen eriytyminen omaksi yhteisökseen alkoi samoihin aikoihin kun Vesilahteen kuuluvien – ja myöhemmin Tottijärveksi liittyneiden – naapurikylien asukkaat puuhasivat omaa saarnahuonekuntaansa vuonna 1662. Työmaalle tuli myös pitäjänrajan takana Karkun puolella asuvia ihmisiä, joilla oli omasta mielestään liian pitkä ja vaivalloinen matka kirkkoon. He toivat omat rakennushirtensäkin. Kyseessä olivat muutamat Karkun itäisen ja koillisen kulman kylät, jotka myöhemmin tulivat osaksi Suoniemen kappeliseurakuntaa. Näyttää siltä, että Karkun syrjäkylien asukkaat olivat oma-aloitteisesti lähteneet mukaan Tottijärven kirkonrakennukseen. Työmaalla syntyneen erimielisyyden vuoksi he kuitenkin jättivät hankkeen sikseen ja kuljettivat rakennuspuut ilmeisesti suoraan Suoniemen kylään, jonne he pystyttivät oman kirkkonsa.⁵²

Suoniemen kappeliseurakunta mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1680 Karkun seurakunnan rovastintarkastuksessa. Uuteen kappeliin koottiin yhdeksän Karkun itäistä kylää, joista oli pisin matka emäkirkolle. Kyliä yhdisti toisiinsa pääasiassa vain sijainti Kuloveden ympärillä, eivätkä ne olleet siihen mennessä muodostaneet omaa hallinnollista kokonaisuuttaan. Kappeliseurakunta perustui käytännön näkökohtiin: siihen liitettiin sijaintinsa ja kulkuyhteyksiensä puolesta sopivat asutuskeskittymät. Myös Ikaalisten emäseurakuntaa perustettaessa oli tutkittu liikeneyhteyksiä eri kylistä sekä emäkirkolle Hämeenkyröön että silloisen kappelikirkon paikalle ja tämän perusteella määrätty seurakuntien raja.⁵³

52 Koskinen 2008, 125.

53 Koskinen 2008, 125–127; Papunen 1996, 378.

Kysymys Suoniemen rajoista nousi uudelleen esiin pian seurakunnan perustamisen jälkeen. Karkun puoleiset läntiset naapurikylät oli jätetty pois ilmeisesti sen vuoksi, että kappelista olisi paisunut emäseurakuntaan verrattuna liian suuri. Kylien asukkaille kulku Suoniemen kirkkoon oli kuitenkin helpompaa, ja he alkoivat käyttää sitä jumalanpalveluspaikkana, kasteissa ja vihkiäisissä. Keskinäisen sopimuksen mukaan he osallistuivat kirkon korjauskustannuksiin.⁵⁴ Kyläkohtaisella yhteisöllisyydellä oli tässäkin tapauksessa merkitystä.

Uuteen paikallisyhteisöön liittyminen toi läntisten naapurikylien asukkaille myös velvoitteita. Osallistuminen sekä emäseurakunnan että kappelin kirkon korjauksiin osoittautui työlääksi. Kun kappelikirkko paloi kesällä 1799, uuden kirkon rakennustyöhön ilmoittautui vain pieni osa läntisten naapurikylien taloista. Uudesta kirkosta sai lopulta sijansa kolmetoista rakennustyöhön osallistunutta taloa sekä päivätöitä tehneet käsityöläiset. Penkkijaossa määrättiin ankara sakko niille, jotka pääsivät penkkiinsä sellaisen kyläläisen, joka ei ollut osallinen kirkkoon. Osa Suoniemen kappeliseurakunnan ulkopuolisista osakkaista kävi kuitenkin sitkeästi kirkossa seurakunnan rajan väärällä puolella. Kun Suoniemen kirkon kivijalkaa kunnostettiin 1850-luvun puolivälissä, päätettiin taas, että jos läntisten kylien asukkaat eivät osallistu korjaustöihin, he menettävät penkkisijansa ja oikeutensa käyttää kirkkoa.⁵⁵ Toistuvat kiistat kirkon käytöstä ja kunnossapidosta osoittavat, että yhteisöön kuulumisen viralliset ja epäviralliset rajankäynnit limittyivät toisiinsa.

Maantieteelliset etäisyydet tuottivat monissa paikallisyhteisöissä pyrkimystä uusiin, yhteisön kannalta tarkoituksenmukaisempiin rajankäynteihin, joissa hengellistä ja hallinnollista tilaa yritettiin sopeuttaa paikallisiin tarpeisiin. Esimerkiksi Lemi oli osa Taipalsaaren seurakuntaa 1800-luvun alkuun asti, mutta sen väestö identifioitui omaksi kokonaisuudekseen. Pitäjän Lemmin puoleisen osan etäisimmistä kylistä oli jo pelkästään Saimaan rantaan kymmenien kilometrien matka. Siitä matka yli peninkulman⁵⁶ pituista Saimaan selkää Taipalsaaren kirkkoon oli keväisin ja syksyisin mahdoton ja vuodenajasta riippumatta vaarallinen. Kun etäisyys näyttäytyi lähes voittamattomana, talonpojat pyrkivät luomaan itselleen uuden kirkollisen ja hallinnollisen tilan. Lemiläiset ryhtyivät 1660-luvun loppupuolella rakentamaan omaa kirkkoa, johon heillä ei ol-

54 Koskinen 2008, 127.

55 Koskinen 2008, 127, 131–132.

56 Peninkulma on 10,68 kilometriä.

lut lupaa, ja irtisanoutuivat Taipalsaaren kirkon kunnossapitämisestä. Käräjien kiellettyä rakennustyön jatkamisen lemiläiset totesivat tottelevansa esivallan sijasta Jumalaa, jolloin pitäjäläisten välit kiristyivät entisestään. Vuoden 1669 kesäkäräjien päätöksen mukaan niskoittelevat lemiläiset, 99 isäntää hieman yli sadasta, saivat sakkoja. Rakentaminen kuitenkin jatkui, ja kesän 1670 alussa Lemin luvaton kirkko oli valmis. Kiista sai uuden käänteen jo heinäkuussa, kun kirkko poltettiin. Teosta tuomittiin taipalsaarelainen ratsutilallinen Lauri Pietarinpoika Rouhiainen, jota muutama muu taipalsaarelainen oli yllyttänyt tuhotyöhön. Vaikuttaa siltä, että lemiläisten taloudellinen panos tarvittiin kipeästi Taipalsaaren uuden kirkon rakentamiseen.⁵⁷

Lemiläisten omapäisyys johti lopulta oman kirkon ja kappeliseurakunnan rakentamiseen 1680-luvun lopulla, mutta kiistat eivät päätyneet siihen. Jakolinja pitäjän Taipalsaaren ja Lemin puoleisten osien välillä vain syveni ajan myötä, kun lemiläiset joutuivat osallistumaan oman kirkon ja pappilan lisäksi emäseurakunnan kustannuksiin. Jatkuneesta seurakunnallisesta eriytymisestä kertoo Taipalsaaren kirkkoherran 1750-luvun puolivälissä esittämä valitus, jonka mukaan lemiläiset yrittivät erota seurakunnasta.⁵⁸ Samantyylinen tapaus löytyy 1700-luvun jälkipuoliskon Ylihärmästä, jonka muutamat kyläkunnat ryhtyivät rakentamaan omaa kirkkoaan, kun kaukana sijainnut Alahärmän kirkko oli palanut.⁵⁹ Lemiläisten ja ylihärmäläisten aktiivisuus osoittaa, että tietyn alueen väestö pystyi sopimaan kirkon rakentamisesta keskenään. Samalla on muistettava, että uuteen kirkkoon ei kuitenkaan saatu pappia, elleivät kirkollinen ja maallinen hallinto olleet myötämielisiä varsinaisen seurakunnan perustamiselle.

Syrjäkyläläisten toimeliaisuus viittaa siihen, että kirkko oli lähempänä maaseudun jokapäiväistä tai ainakin jokaviikkoista arkea kuin maallinen hallinto, joka käytännössä näyttäytyi ennen kaikkea veronkeruuna ja käräjinä muutamia kertoja vuodessa. Seurakuntayhteys ja seurakunnallinen toiminta olivat paikallisyhteisöissä keskeisempiä kuin maallisen hallinnon tuottama yhteisöllisyys. Vaikka esimerkiksi lemiläisten yhteisönmuodotuksessa oli epäilemättä kyse taloudellisista seikoista, kuten tyytymättömyydestä etäisen Taipalsaaren kirkon ja sen papiston aiheuttamiin kuluihin, oma kappeliseurakunta oli keino luoda uusi paikallisyhteisö, jonka kirkonkokouksessa pystyttiin hoitamaan yhteisön asioita. Osin vastaa-

57 Syrjö 1985, 231–242; Talka 2009, 61–70, 72–76.

58 Riihinen 2020; kirkon merkityksestä paikallisyhteisölle ks. Viitaniemi 2016.

59 Perälä 1907, 186–190.

Kappeliseurakunnan oma kirkko lyhensi kirkkomatkaa ja vahvisti paikallisyhteisön alueellista identiteettiä. Kuvassa sisäkuva Lemminkäisen kirkosta. *Aalto-yliopiston arkisto, arkki-tehtuurin opetuskuvat.*

vanlainen paikallisyhteisön tulkinta on tehtävissä vuoden 1743 Turun rauhajan rajan kahtia jakamasta Mäntyharjun pitäjästä. Seurakunnan kirkko jäi rajanvedossa Venäjälle, mutta kaksi kolmasosaa väestöstä asui pitäjän Ruotsin puoleisessa osassa. Vaikka valtakunnanraja hankaloitti Mäntyharjun kaikkea hallinnollista ja kirkollista toimintaa kirkkoherran valinnasta alkaen, seurakunnan kirkollinen yhteishallinto saatiin kuitenkin vakiintumaan 1750-luvun kuluessa. Seurakunnan jakaminen ei tullut seurakuntalaisten mielestä – ennen kaikkea taloudellisiin syihin vedoten – kysymykseen, vaikka varsinkin seurakunnan kirkkoherra ja Porvoon konsistori ajoivat asiaa.⁶⁰ Paikallinen yhteisö, tässä tapauksessa seurakunta, meni kaikkien rajojen edelle, eikä edes valtakunnanraja ollut seurakuntalaisista mitenkään ratkaiseva erottava tekijä.

60 Favorin 1979, 233–241.

Muuttuvat paikallisyhteisöt

Ihmiset toimivat paikallisissa yhteisöissään yleensä hallinnon asettamissa rajoissa, mutta myös niitä haastaen ja joskus täysin niistä piittaamatta. Pitäjyhteisöt eivät olleet yksin hallinnollisten rakenteiden – tai edes valtakuntien rajojen – määrittelemiä, vaan paikalliset toimintatavat ja kulttuuri muovasivat rakenteita. Rakenteilla oli paikallisia variaatioita, ja myös pitäjäläisten edellytykset toimia oman kylänsä tai alueensa edustajina poikkesivat toisistaan. Varhaismodernin ajan kuluessa paikallisyhteisön hallinnon tilat rakentuivat osittain uudella tavalla, minkä vuoksi myös toiminnan tilat muuttuivat. Vuorovaikutuksen rakenteet eivät pysyneet millään muotoa muuttumattomina.

Kuuluminen paikallisyhteisöön saattoi olla vahva vaikutin ihmisten toiminnalle. Kysymyksessä ei ollut välttämättä niinkään abstrakti ajatus maantieteellisesti rajatusta yhteisöstä, vaan käytännöllisemmin ymmärretty jäsenyys tiettyyn ihmisryhmään, joka eli ja työskenteli lähekkäin ja jolla oli yhteisiä etuja ja yhteisiä velvoitteita hoidettavanaan. Paikallisyhteisöt tuottivat hyvin monenlaisia tilallisia yhteenliittymiä, joihin kuului yhtä hyvin epävirallista naapuriapua kuin myllylahkoja, kirkkovenekuntia, sotilasruotuja, vaivaisruotuja ja kinkeripiirejä. Paikallisyhteisö itsessään, oli se sitten kylä, seurakunta tai pitäjä, oli toimintaa määrittävä tila, jossa yhteisön jäsenet toimivat erilaisissa ja eriarvoisissa rooleissa.

Varhaismodernin ruotsalaisen valtion ja paikallisyhteisöjen suuri tarina kuvaa keskusvallan työntymistä paikallisyhteisöihin, mikä muutti niiden tilallista ja hallinnollista rakennetta. Koska paikallisyhteisöt olivat erilaisia, paikallisyhteisöjen ja keskusvallan väliset suhteetkin olivat erilaisia. Toisaalla paikallishallinnon tila säilyi talonpoikaisena, muualla taas keskusvallan ote oli tuntuvampi. Tilallisesta näkökulmasta tarkasteltuna varhaismodernin Ruotsin ”erikoisuus” muihin rakentuviin valtioihin verrattuna näyttää olevan se, että keskusvalta kohteli erilaisia paikallisyhteisöllisiä tiloja eri tavoin. Keskieurooppalaisen kolmisäätyopin muotoutuminen Ruotsissa paremmin todellisuutta vastaavaksi ja rahvaan yhteiskunnallisen merkityksen huomioivaksi nelisäätyopiksi korostuu näin ollen myös hallinnollisissa ja käytännöllisissä tiloissa. Vaikka Ruotsissa pidettiin läpi 1600-luvun yllä uskonnollisen kolmisäätyopin luomaa kuvaa maailmasta, sen poliittinen reformointi oli välttämätöntä. Talonpoikaisilla paikallisyhteisöillä oli erilaisia näkemyksiä paikallisyhteisöjen ja keskusvallan välisestä suhteesta sekä omanlaisiaan keinoja reagoida muutoksiin.

Kollektiivina paikallisyhteisöt saattoivat kieltäytyä annetuista määräyksistä tai jopa nousta avoimeen kapinaan. Piilotetumpaa toimintaa oli esimerkiksi huumori, jonka avulla paikallisyhteisö pystyi tekemään vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen naurunalaiseksi ja näin haastamaan sen olemassaolon mielekkyyden.

Paikallisyhteisöt olivat yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden tiloja, joissa ihmiset toimivat. Ne loivat yhteisöllisyyttä ja solidaarisuutta, mutta niiden yhteisöllisyys myös rakoili ja niissä elävät ihmiset ajautuivat keskinäisiin konflikteihin. Kun paikallisyhteisöjen historiaa lähestyy tilallisuutena, monet klassiset tulkinnat asettuvat uuteen valoon. Yhteisöissä oli paitsi käyttäytymisen samanlaisuutta ja poikkeavien yksilöiden rankaisemista myös erilaisuutta ja poikkeavien yksilöiden sietämistä. Vaikka irtolaisia ja pitäjän ulkopuolisia kerjäläisiä ei suvaittu, oman pitäjän köyhät kiersivät kerjuulla ja elivät yhteisössä ruotuvavaisina. Köyhäinhoidossa paikallisyhteisön rajasta tuli solidaarisuuden raja: omia vaivaisia siedettiin, mutta muiden vaivaiset rajattiin yhteisön ulkopuolelle.

Sosiologi Ferdinand Tönniesin käsitepari *Gemeinschaft* ja *Gesellschaft* ei pelkästään kuvaa kahta erilaista yhteiskuntarakennetta; yhtä hyvin se valottaa talonpoikien toiminnan joustavuutta. Varhaismoderni paikallisyhteisö osoitti myös yhteenliittymisen tavoissa moniulotteisuutta ja tilannekohtaisuutta. Luonnostaan syntyvältä ja itsestään selvältä näyttävä yhteenliittymisen saattoi olla harkittua välineellistä ajattelua, jossa paikallisyhteisö puolusti omaa asemaansa suhteessa keskusvaltaan. Yhtä hyvin kyse saattoi olla turvallisesta pitäytymisestä vanhoissa käytännöissä. Yhteisöllisen yhteenliittymisen rinnalla esiintyi välittyneitä tai välineellisiä tapoja liittyä yhteen, kuten kävi vaikkapa silloin, kun yhteisön jäsenet liittoutuivat toisiaan vastaan tai puolustivat muulla tavoin omia etujaan.

Yhteisötutkimuksessa käytetty kommunalismin eli yhteisöllisyyden käsite peittää helposti alleen yhteisöllisyyteen liittyvät erot ja eronteot. Käsite varhaismodernin ajan paikallisyhteisöjen harmonisesta yhteiselämästä ja toiminnasta ei tässäkirjassa saa vahvistusta. Yksimielisyyden ja harmonian sijaan vaikuttaa siltä, että idea yleisestä ja yhteisestä hyvästä oli suhteellista ja tilannesidonnaista. Olipa paikallisyhteisö kooltaan kuinka pieni tahansa, siinä tehtiin taloudellisia, sukupuolittuneita tai sosiaalisia jakoja, jotka rajasivat yhteisön jäsenten elämää, osallisuutta ja toimintaa. Yhteinen hyvä oli varhaismodernina aikana suhteellista, ja niin oli myös yhteisöllisyys. Tilallisesti tarkasteltuna keskustelua kommunalis-

mista kannattaa laajentaa siten, että se ottaisi paremmin huomioon paikallisyhteisöiden väliset ja sisäiset eroavaisuudet.

Historiantutkimuksen lähtökohtana kommunalismi näyttäisi yksinkertaistavan yhteisön jännitteitä. Samalla se kuitenkin auttaa kiinnittämään huomiota ajatukseen yleisestä tai yhteisestä hyvästä, johon kollektiivinen poliittinen kulttuuri perustuu. Tämä perusta on hyvin tilannekohtainen ja ennen kaikkea tilallinen, kuten edellä on käynyt ilmi. Paikallisyhteisön vuorovaikutuksen kentät ja yhteiset intressit voimistuvat ja heikenevät välimatkojen myötä – siis tilassa liikuttaessa – mutta ne eivät määräydy deterministisesti. Sinnikkyys, jolla syrjäkyläläiset taistelivat kirkoistaan tai kulkivat pitkiä matkoja käräjöimään paikallisista asioista, kuvastavat yhteisöllisyyden rakentumista monikerroksisessa ja moniulotteisessa tilassa.

Kirjallisuus

- Aalto, Seppo (1996) *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aaltonen, Esko (1934) Paikallinen itsehallinto ennen kunnallislaitoksen syntyä. Teoksessa Gunnar Suolahti ym. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II. Sääty-yhteiskunnan aika*. Jyväskylä & Helsinki: K. J. Gummerus, 227–261.
- Aaltonen, Esko (1936) Kyläyhteiskunta isostajaosta alkaen. Teoksessa Gunnar Suolahti ym. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 4. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*. Jyväskylä: Gummerus, 74–95.
- Alaja, Paavo (2013) *Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksin aikana (1571–1686)*. SKHS Toimituksia 225. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Aronsson, Peter (1992) *Bönder gör politik. Den lokala självstyrelsen som social arena i tre smålandsocknar, 1680–1850*. Bibliotheca Historica Lundensis 72. Lund: Lund University Press.
- Asker, Björn (2007) *Hur riket styrdes. Förvaltning, politik och arkiv 1520–1920*. Tukholma: Riksarkivet.
- Blickle, Peter (toim.) (1997) *Resistance, Representation and Community*. Oxford: Clarendon Press.
- Blomstedt, Yrjö (1958) *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)*. Oikeushallintohistoriallinen tutkimus. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Durkheim, Émile (1893/1990) *Sosiaalisesta työnjaosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Einonen, Piia (2005) *Poliittiset arenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644*. Bibliotheca Historica 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Favorin, Matti (1979) *Mäntyharjun historia I, 1860-luvulle*. Mäntyharju: Mäntyharjun kunta.
- Haikari, Janne (2009) *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Bibliotheca Historica 121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haikari, Janne (2011) The limits of power. Teoksessa Marko Lamberg & Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and cultural space in pre-industrial Europe. Methodological approaches to spatiality*. Lund: Nordic Academic Press, 217–235.
- Hallenberg, Mats (2016) A state of aggression? Swedish peasant elites and the art of bargaining during the Nordic seven years' war (1563–70). Teoksessa Ulla Koskinen (toim.) *Aggressive and violent peasant elites in the North, c. 1500–1700*. Cham: Palgrave Macmillan, 145–170.

- Hallenberg, Mats & Holm, Johan (2016) *Man ur huse. Hur krig, upplopp och förhandlingar påverkade svensk statsbildning i tidigmodern tid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hallenberg, Mats & Linnarsson, Magnus (2014) Politiska rum. En introduktion. Teoksessa Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (toim.) *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*. Lund: Nordic Academic Press, 7–17.
- Heikkinen, Antero (1988) *Kirveskansan elämä. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa*. Porvoo: WSOY.
- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku (1996). *Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: Edita.
- Henningsen, Peter (2001) Peasant society and the perception of moral economy. Redistribution and risk aversion in traditional peasant culture, *Scandinavian Journal of History* 26:4, 271–296.
- Hiljanen, Mikko (2018) Det finska prästerskapets roll i allmogens klagomål till kung under Vasatiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 103:4, 483–518.
- Holstein, André (2009) Introduction. Empowering interactions. Looking at statebuilding from below. Teoksessa Wim Blockmans & Daniel Schläppi & André Holstein (toim.) *Empowering interactions. Political cultures and the emergence of the state in Europe 1300–1900*. Farnham: Ashgate.
- Häkli, Esko (2015) *Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Viborgska stiftet*. På basis av Albin Simolins samling kompletterade och utgivna av Esko Häkli. Helsinki: Finska kyrkohistoriska samfundet.
- Iggers, Georg G. (1997). *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the post-modern challenge*. Hannover: Wesleyan University Press.
- Jokipii, Mauno (1956) *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII: 1. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jokipii, Mauno (1960) *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II*. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII: 2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jonsson, Alexander (2005) *De norrländska landshövdingarna och statsbildning 1634–1769*. Umeå: Umeå universitet.
- Jutikkala, Eino (1958) *Suomen talonpojan historia*. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Reino (1982) *Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannahallinto. Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta*. Studia Historica Jyväskyläläisiä 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri (2014) *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. 4. uudistettu painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Roitto, Matti & Ojala, Jari (2018) Politiska kulturer 1430–1930. Teoksessa Henrik Meinander & Petri Karonen & Kjell Östberg (toim.) *Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*. Helsinki & Tukholma: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag, 65–97.
- Katajala, Kimmo (1994) *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Katajala, Kimmo (2002) *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia Tutkimuksia 212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa (2009) *Noitavaimo ja Neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uuden ajan alkuun*. Helsinki: Atena.
- Kirko-Laki ja Ordningi 1686 (1686/1986)*. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen, Ulla (2008) Omassa kappelissa 1700-luvulta 1860-luvulle. Teoksessa Jaakkola, Jouko & Koskinen, Ulla & Kankkonen, Satu (toim.) *Suoniemen historia. Kuloveden rantojen asuttamisesta 2000-luvulle*. Nokia: Nokian kaupunki & Nokian seurakunta, 123–174.
- Koskinen, Ulla (2011) *Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen, Ulla & Dørum, Knut & Hallenberg, Mats & Holm, Johan & Katajala, Kimmo & Mietinen, Tiina & Rian, Øystein (2016) Conclusion. Resisting, cooperation, and fighting.

- Teoksessa Ulla Koskinen (toim.) *Aggressive and violent peasant elites in the North, c. 1500-1700*. Cham: Palgrave Macmillan, 261–272.
- Koskinen, Ulla & Mieltinen, Tiina (2017) *Maakunnan synty. Satakunnan historia V (1550–1750)*. Pertti Haapala (päätoim.). Pori: Satakunnan Museo & Porin kaupunki & Satakuntaliitto.
- Koskivirta, Anu (2001) ”Sisäinen vihollinen”. *Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kuha, Miia (2014) Rörelse i periferin. Kyrkobesöket i 1600-talets Savolax. Teoksessa Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (toim.) *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*. Lund: Nordic Academic Press, 159–173.
- Kuusanmäki, Lauri (1934) Talonpoikaistalo. Teoksessa Gunnar Suolahti ym. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö, 344–416.
- Kümin, Beat (2003) *The communal age in Western Europe, c. 1100–1800*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Laasonen, Pentti (1991) *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*. Porvoo: WSOY.
- Laine, Esko M. & Laine, Tuija (2010) Kirkollinen kansanopetus. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 258–312.
- Lamberg, Marko (2011) Introduction. Mapping physical and cultural spaces in pre-industrial Europe. Teoksessa Marko Lamberg & Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and cultural space in pre-industrial Europe. Methodological approaches to spatiality*. Lund: Nordic Academic Press, 11–26.
- Lappalainen, Mirkka (2012) *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Helsinki: Siltala.
- Lehtinen, Erkki (1961) *Hallituksen yhtenäistämislaitteikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*. Historiallisia Tutkimuksia LX. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lehtonen, Heikki (1990) *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Lempäinen, Pentti (1967) *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Linde, Martin (2000) *Statsmakt och bondemotsånd. Allmogen och överheten under stora ofreden*. Studia Historica Upsaliensia 194. Uppsala: Uppsala universitet.
- Luukko, Armas (1967) *Suomen historia 1617–1721*. VIII osa. Porvoo: WSOY.
- Markkola, Pirjo (2006) *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia III. Suuresta Pohjan sodasta pitäjänjakkoon 1721–1852*. Ikaalinen: Ikaalisten kaupunki.
- Markkola, Pirjo (2010) Yksilö, yhteisö ja julkiset areenat maaseudun historiassa. Teoksessa Jari Ojala & Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Monelta kantilta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 397–408.
- Matikainen, Olli (2002) *Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Eilola, Jari (2013) Ajan ja paikan muovaamat yhteisöt. Teoksessa Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.) *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen Arkisto 139. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–51.
- Mäkinen, Virpi (2002) Vaivaisten turva ainoa – Lyhyt katsaus 1600- ja 1700-lukujen vaivashoittoon ja sitä koskevaan lainsäädäntöön. Teoksessa Virpi Mäkinen (toim.) *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Jyväskylä: Atena, 188–196.
- Paarma, Jukka (1980) *Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Papunen, Pentti (1996) *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I vuoteen 1640*. Ikaalinen: Ikaalisten kaupunki.
- Perälä, Väinö (1907) Kirkon rakentaminen Ylihärmään. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran pöytäkirjat liitteinen VI*. 1905–1906. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 186–190.
- Piilahti, Kari-Matti (2009) Maalaispitäjä toimintakenttänä. Valkeala 1600- ja 1700-luvuilla. Teoksessa Maria Lähteenmäki (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Historiallinen Arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 199–223.

- Pulma, Panu (1985) *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rekola, Tuula (2012) Romanien varhaisvaiheet Suomessa: 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 18–83.
- Renvall, Pentti & Roos, John E. (1934) Keskitetyn hallintolaitoksen kehitys. Teoksessa Gunnar Suolahti ym. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. Jyväskylä: K. J. Gummerus, 134–168.
- Räihä, Antti (2014) Kejsarinna's undersäte i stället för donationsbo. Bondeaktivism och rättvisenorner i 1700-talets ryska gränstrakt. *Historisk Tidskrift* 134:4, 587–614.
- Räihä, Antti (2018) Kruunu, alamaiset ja rauhan haasteet. Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Helsinki: Edita, 518–528.
- Räihä, Antti (2020) Pitäjät, seurakunta ja väestö uuden ajan alusta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Kristiina Korjonen-Kuusipuro & Ville Laakso & Antti Räihä & Marko Tikka & Mikko Kohvakka. *Taipalsaaren historia: oma moa o paremp saaresakii ko vieras moa mantereessa*. Taipalsaari: Taipalsaaren kunta, 79–173.
- Simonson, Örjan (1999) *Den lokala scenen. Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Soikkanen, Hannu (1966) *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Helsinki: Maalaiskuntien Liitto.
- Suvanto, Seppo (1987) *Knaapista populiin. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390–1571*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Syrjö, Veli-Matti (1985) *Lappeen kihlakunnan historia II. 1620-luvulta 1860-luvulle*. Lappeenranta: Lappeen kihlakunnan historiatoimikunta.
- Talka, Anu (2009) Lappeen ja Taipalsaaren suurpitäjien osana (–1807). Teoksessa Anu Talka (toim.) *Pitäjä ison kiven takana. Lemin historia*. Lemi: Lemin kotiseutuyhdistys & Lemin kunta, 40–104.
- Talvitie, Petri (2013) *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen. Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXVIII. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Thompson, E. P. (1971) Moral economy of the English crowd in the eighteenth century. *Past and Present* 50/1971, 76–136.
- Thompson, E. P. (1992) The moral economy reviewed. Teoksessa E. P. Thompson (toim.) *Customs in common. Studies in traditional popular culture*. New York: The New Press.
- Tervonen, Miiika (2012) Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä: 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*. SKS:n toimituksia 1372. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 84–142.
- Toivo, Raisa Maria (2008) *Witchcraft and gender in early modern society. Finland and the wider European experience*. Aldershot & Burlington: Ashgate.
- Tommila, Päiviö & Ismo Heervä (1980) (toim.) *Muuttuva kylä. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän loppuraportti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tönnies, Ferdinand (1887/1922) *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Berliini: Karl Curtius. Alkuteos: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*. Leipzig: Fues's Verlag. http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/toennies_gemeinschaft_1887 (haettu 30.11.2020).
- Waris, Elina (1999) *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Viitaniemi, Ella (2016) *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Acta Universitatis Tamperensis 2158. Tampere: Tampere University Press.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (1996) *Arkielämää patriarkaalisessa työmiestyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalla-ajan Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 196. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2005) *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Historiallisia Tutkimuksia 229. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

- Vilkuna, Kustaa H. J. (2009) *Neljä ruumista*. Helsinki: Teos.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2010) *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Villstrand, Nils Erik (2005) Nyheter från predikstolen. Teoksessa Jacob Christensson (toim.) *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*. Lund: Bokförlaget Signum, 51–67.
- Villstrand, Nils Erik (2011) *Norstedts Sveriges historia 1600–1721*. Tukholma: Norstedts.
- Villstrand, Nils Erik (2017) Monolog eller dialog? Den tidigmoderna svenska staten i möte med sina undersåtar. *Historisk tidskrift för Finland* 102:3, 458–479.
- Virtanen, E. A. (1934) Kyläyhteiskunta ennen isojakoa. Teoksessa Gunnar Suolahti ym. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö, 417–477.
- Ylikangas, Heikki (1996) *Wallesmanni: Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*. Kauhava: Suomen nimismiesyhdistys.
- Österberg, Eva (1989) Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 55:1, 73–95.
- Österberg, Eva (1993) Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid. Teoksessa Gunnar Broberg & Ulla Wikander & Klas Åmark (toim.) *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfront, 126–146.